

Abstract

It should be noted that up to the late 20th century there were traced two tendencies concerning the phenomenon of revolution. It goes without saying that the socialist countries were heavily involved in the revolutions and, relevantly, evaluated them as a definitely progressive phenomenon – «engines of history». Simultaneously, the Western countries strongly opposed revolutions; what is more, they conducted special investigations to prevent their occurrence. Since the late 1980's the situation began to radically change both in the former Soviet Union and the West. Furthermore, this concept has shifted to its positive essence; let's take the example of «Velvet Revolutions».

A series of reforms that began in Eastern Europe after rapid and dramatic events of 1989 were of clearly revolutionary character: the transformation of the political (socialist) system through the introduction of democratic procedures, the establishment of new parties, the spread of pluralism in the ideological and political sphere, the transition to market economy with the full restoration of private property and the like ones. Thus, as a result of the events of 1989 which eliminated pro-Soviet political regimes and held reforms there was a change of social-political and economic order in the countries of Eastern Europe. Therefore, in view of classical definition of the concept of «revolution», these events deserve to be called revolutions or, if ones like, the «velvet revolutions». However, not everything is as straightforward as it seems on the outside. Some scientists believe that in the characteristics of the considered events, the word «revolution» is not chosen very well. Their arguments can be reduced to the following theses.

Firstly, none of the Communist government in Eastern Europe was, in fact, overthrown. They all peacefully gave up his powers. At crucial moments, no Communist government did not give the order to shoot at their own citizens who participated in meetings and demonstrations (the exception is Romania, but there is resistance from the side of ruling powers was brief). Gradually in different countries, ruling Communist parties were first forced to compromise with their opponents and then, in most cases, to relinquish part of their power to them. Moreover, the Communist parties reacted loyally to the changing political situation, participated in the first multi-party elections after 1989 and even won them in some countries, though for a while. Secondly, except for Poland, any internal opposition was established, which posed a serious threat to the Communist regime, which had a clear program, in fact, of revolutionary actions, openly declaring their commitment to a radical dismantling of the existing system. Thirdly, the reforms and transformations initiated by the events of 1989 were carried out, as it is unsurprising at first glance, with the participation of a significant and in some countries even the most of recently representatives of the ruling elites. Former representatives of the party-state nomenclature cleverly adapted themselves to the reform process and was able to hold in their hands not only the power (which they had earlier), but also to amass property, as in the socialist period they could not dream of it. However, such a fairly common practice does not correspond to the contents of classic revolution, because the latter just deprives of the pre-revolutionary ruling elite and the ruling classes the power and the ownership. And, fourthly, the revolutions did not lead to the re-establishment of the system, having existed before the previous revolution. In this case, just such a phenomenon is traced: the so-called people's democratic revolutions in the late 1940's, having shattered the political and socio-economic order (capitalism), but the Velvet Revolutions restored the essence of these former order though in compliance with the-then parameter. That is why the representatives of the left-wing political views often declare the events of 1989 and, consequently caused social system transformations as counterrevolutions.

It would be dubious to categorize so-called «color revolutions» as true ones, since they were applied as specific technologies to oust unwanted leaders or political regimes (including organizing coups) in addition to introducing the Western political and economic model. They are considered to be pseudo-revolutions, which applied only rhetoric, symbols, mass mobilization and other trappings of the revolution, without making any drastic social and economic changes in the society. Regrettably, contemporary political technologists cynically abuse people's sincere aspirations for freedom and justice, which are closely associated with the concept of «revolution». The well-known American sociologist and political scientist, one of the leading authorities on the study of revolutions, Jack A. Goldstone many years ago wrote: «The belief in revolutions as a symbol of rebirth and liberation remains a powerful political force».

Одержано редакцією 10.02.2017
Прийнято до публікації 02.05.2017

УДК : 330.5.009.15:347.66(477):930.1(100)

Є. С. Неклюдов
аспірант 2-го року навчання
Запорізького національного університету
e-mail: Evgen5891@mail.ru

ВПЛИВ РАДЯНСЬКОЇ СПАДЩИНИ НА ТІНЬОВУ ЕКОНОМІКУ В УКРАЇНІ В ОГЛЯДІ ЗАРУБІЖНОЇ ІСТОРИОГРАФІЇ

У статті здійснено аналіз поглядів зарубіжних учених на проблеми поширення тіньового сектору в українській економіці, та економіці світу взагалі. Проаналізовано широкий понятійний апарат явища, уточнено поняття тіньової економіки, виділено основні її складові. Установлено, що головною причиною надшвидких темпів мінізації економічної системи молодшої української держави було поглиблення негативних тенденцій, успадкованих з радянського минулого, які еволюціонували в ринкових умовах. Установлено, що тіньова економіка відіграла роль своєрідного амортизатора, який у період трансформаційних процесів створював додаткові робочі місця та сприяв появі нових товарів за невисокими цінами. Це той позитив, який у нестабільних політичних, правових, економічних і соціальних умовах дозволяв виживати найбільш вразливим верствам населення і сприяв появі середнього класу.

Ключові слова: адміністративна система, тіньова економіка, детінізація економіки, неофіційна економіка, фіктивна економіка, централізація, трансформаційні процеси.

Постановка проблеми. Тіньова економіка тією чи іншою мірою притаманна будь-якій економічній системі. І хоча будь-яка нелегальна економічна діяльність завдає шкоди суспільству і є поза законом, дійсно небезпечною вона стає лише тоді, коли її масштаби істотно зростають і загрожують офіційній економіці, а також коли вона набуває рис некерованого явища. Саме це відбувається зараз в Україні. Але витoki цього небезпечного для суспільства явища потрібно шукати не в сьогоденні (хоча воно також здійснює свій негативний вплив), а в минулому, у тому «поживному» середовищі, на ґрунті якого воно сформувалось. Радянська спадщина та її наслідки і є тим «пусковим» механізмом, що сприяв розвитку тіньового сектору в Україні, особливо на початку державотворення, після здобуття країною незалежності.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Вітчизняні дослідники вже здійснили й продовжують робити внесок у розроблення питань приборкання розвитку тіньового сектору в Україні, але в той же час ці надбання не сприяють повною мірою виробленню ефективної концепції боротьби з цим явищем. І причиною, на наш погляд, є те, що їхні погляди на українські реалії є упередженими. Більш «свіжий» підхід до питань розвитку тіньової економіки в Україні на початку її державотворення можна застосувати, поглянувши на проблеми ззовні. Саме тому ґрунтовний аналіз наукових надбань зарубіжних дослідників може сприяти більш глибокому осмисленню окресленої проблематики й виробленню більш дієвих заходів протидії поширенню цього явища.

Метою статті є осмислення та узагальнення поглядів зарубіжних учених на проблеми тіньової економіки в цілому та в Україні на початку її становлення як незалежної держави зокрема.

Виклад основного матеріалу. Як вже згадувалось, тіньова економіка як суспільне явище притаманна всім економічним системам і є неодмінним їх атрибутом. Водночас, для її визначення в зарубіжному науковому середовищі використовується досить широкий різноплановий понятійний апарат. Дж. Томас [1], посилаючись на видану в 1987 р. Міжнародною організацією праці (МОП) анотовану бібліографію «таємної» зайнятості (Annotated Bibliography of Clandestine), говорить про п'ятнадцять найменувань того, що він називає нерегулярним сектором: «чорна» (black), «таємна» (clandestine), «прихована» (hidden), «неформальна» (informal), «невидима» (invisible), «нерегульована» (irregular), «неофіційна» (non-official), «паралельна» (parallel), «друга» (second), «тіньова» (shadow), «секретна» (subterranean), «підпільна» (underground), «неповідомлена» (unobserved), «неофіційна» (unofficial), «незарєєстрована» (unrecorded) економіка. Відповідно до його

висновків, англомовний світ, включаючи Індію, надає перевагу використанню поняття «чорна» економіка, після нього популярним є «прихована» економіка. Північноамериканські дослідники найчастіше вживають терміни «підпільна», «прихована» й «тіньова» економіка, майже не використовуючи термін «чорна» економіка. Разом з тим, термін «чорна» економіка активно застосовують датські, французькі, німецькі та італійські вчені, але щоправда, після терміна «секретна» – у Франції, «тіньова» – в Німеччині та «прихована» економіка в Італії [1, 124]. Однак, відсутність єдиного загальноприйнятого визначення цього явища призводить до різних тлумачень його сутності.

Одним з найбільш поширених у зарубіжному науковому просторі є визначення, що було запропоноване ще Е. Фейгом (США) у 1979 р. Згідно з ним, до тіньової економіки належить уся економічна діяльність, що з тих чи інших причин не враховується офіційною статистикою і не включається при підрахунках до показників національних рахунків [2; 4; 3].

На думку Е. Фейга, існує дві основні складові тіньової економіки: 1) економічна діяльність, що є легальною, неприхованою, але й такою, що не підлягає оподаткуванню й не враховується офіційною статистикою; 2) протизаконна, інколи кримінальна економічна діяльність, що свідомо приховується. До першої складової, як правило, відносять виробничу діяльність у домашніх господарствах, надання послуг на епізодичній основі, невеликі підробітки (ремонт будівель власними силами, догляд за дітьми, дохід, що отримується з присадибних ділянок та ін.). Така діяльність не враховується державною статистикою і не входить при розрахунках до валового національного продукту (та його похідних). Цей сектор тіньової економіки в багатьох наукових роботах отримав назву «неформальна економіка» [2; 4; 3]. Друга складова в згаданій праці називається «підпільною економікою» і включає заборонену в державі економічну діяльність, кримінальні діяння, а також усі інші види діяльності, які повинні враховуватися й контролюватися державою, однак суб'єкти такої діяльності умисно її приховують для ухилення від оподаткування або з іншою протиправною метою. До такої діяльності відносять отримання прихованих доходів, заборонені види економічної діяльності, нелегальне виробництво товарів чи надання послуг, шахрайство, відмивання доходів злочинного походження, наркобізнес, проституцію, торгівлю людьми тощо [2; 4; 3].

Дуже близьке за змістом до цього визначення наводить інший американський економіст, послідовник Е. Фейга, Д. Блейдс. На його думку, до економіки «тіні» слід відносити три головні складові: 1) цілком легальне виробництво продукції, що приховується від офіційного визнання з метою ухилення від сплати податків та зборів; 2) виробництво заборонених товарів і надання заборонених послуг; 3) приховувані доходи в натуральній формі [2, 4]. На переконання Д. Блейдса, найбільший негативний вплив на офіційну економіку справляє легальна економічна діяльність, що ухиляється від сплати податків, тому науковець запропонував враховувати обсяги незаконної діяльності в системі національних рахунків.

Якщо для П. Гутманна [4] і Е. Фейга [3] «тіньова економіка» (вони її називали «підпільною» – *underground*) – це неврахована частина ВВП, яка має бути додана до економічної діяльності, то для В. Танзі [5] «тіньова економіка», яку він теж називає «підпільною», означає – дохід, який не фіксується податковими службами. На розбіжності у визначеннях вказував сам В. Танзі, пояснюючи різницю в отриманих показниках оцінки тіньової економіки [5, 103]. Такі підходи до розгляду тіньових процесів в економіці прийнято відносити до статистичних.

Крім цього, у міжнародному науковому середовищі зустрічаються й правові. До прихильників правового підходу належать А. Ділнот, С. Моріс, Ф. Леєу. Вони приймають за критерій чинне законодавство, якому відповідає (чи не відповідає) економічна діяльність. Так, А. Ділнот [6], Ф. Леєу [7] визначають тіньову економіку як заборонені види економічної діяльності, а В. Патрізі [8] – як незадекларовану економічну діяльність.

Слід зауважити, що у своїх роботах, які стосувалися явища тіньової економіки, на початковій стадії досліджень західні спеціалісти вживали дещо інший термін – «друга»

економіка. Так, раніше за інших про це явище сказав К.С. Керол, який надрукував у № 1 журналу «Нью стейтсмен» за 1971 р. статтю «Бесіди в Росії» [9, 87].

У радянській економічній літературі спочатку також використовувався термін «друга» (вторинна) економіка. На цьому у своїх роботах наголошував Г. Гроссман, згадуючи й про застосування в тому ж понятійному змісті інших термінів, таких як «контрекономіка», «неофіційна економіка», «паралельний ринок», «приватне підприємництво», «економіка чорного ринку» тощо. У надрукованій в 1984 р. статті Ф. Фельдбругге в заголовку був вже винесений термін «тіньова» економіка, але за текстом він цілком ідентифікувався із терміном «друга» економіка [10, 267–272]. Більше того, підкресливши на початку статті повний збіг обох понять, автор надалі віддавав перевагу традиційному визначенню – «друга» економіка [11, 528].

Західна наукова література широко використовувала терміни «друга» та «тіньова» економіка дещо в інших, ніж було прийнято в СРСР, значеннях. Це пояснювалося тим, що аналітики Заходу виходили з того, що в СРСР, з одного боку, існувала відповідна модель «централізовано-керованого господарства», «командна економіка», а з іншого, – «друга» (тіньова), що охоплювала багато видів легальної й напівлегальної господарської діяльності, які не були залучені в орбіту централізованого планування, обліку й контролю з боку держави. З цих позицій до елементів «другої» (тіньової) економіки належали: особисте підсобне господарство, індивідуальна трудова діяльність, «неформальні» ринки тощо. Зазначений підхід до визначення понятійного змісту цих явищ був характерним для Г. Гроссмана, Б. Румера, Л. Ронсека та багатьох інших західних дослідників [12, 25–40; 13, 560–572; 14, 46–63].

Іноземні автори в межах «другої» (тіньової) економіки СРСР розглядали не тільки легальні (напівлегальні) приватні види діяльності, але й явно протиправні, вважаючи, що межі між першими й другими на той час були досить рухомі та часто мали досить умовний характер. Так, відомий учений, який вивчав історію СРСР, А. Бергсон писав: «Відносно СРСР термін «друга» економіка, як часто мається на увазі, охоплює діяльність легальну, але приватну, найбільш характерним відображенням якої є робота на присадибних ділянках. Я ж, для уникнення невизначеності, буду вважати й легальні приватні, квазілегальні та нелегальні доходи як доходи, що отримані через канали «другої» економіки» [15, 157].

Використовуючи термін «тіньова» економіка та вказуючи на неможливість розмежування в СРСР легальних і нелегальних видів економічної діяльності, Ф. Фелдбругге розглядав їх практично в одному контексті. Автор нараховує близько 180 видів «тіньової» діяльності, класифікує і зводить їх у 9 таблиць. При цьому, науковець зазначає, що всі вони, згідно з радянськими законами, можуть заслужити як «смертну кару», так і офіційне заохочення [11].

Найбільш ґрунтовними та вдалимими були пошуки шляхів поглиблення досліджень тіньової економіки СРСР вже згадуваним визнаним американським теоретиком з цього напрямку Г. Гроссманом. Так, від розмитого поняття «другої» економіки він перейшов до аналізу «нелегальної приватної економіки та корупції». Вже в той час Г. Гроссман відзначав, що за масштабами нелегальної економіки СРСР може претендувати на одне з провідних місць [16, 834–855]. Досить лаконічне пояснення основної причини істотної тінізації соціалістичного господарства наводить американський економіст М. Олсон, який справедливо зауважує: «Якщо відсутня приватна власність, то всі громадяни матеріально зацікавлені в розкраданні господарства, але ніхто не зацікавлений особисто в його збереженні» [17].

Взагалі, розкриваючи феномен формування та розвитку тіньової економіки, зарубіжні та вітчизняні експерти одностайні в тому, що обсяги неформальної діяльності вирішальною мірою в остаточному підсумку залежать від загального стану економіки, рівня життя

населення. У світовій практиці, як правило, виділяють такі чинники, що визначають масштаби й динаміку тіньової економіки: тягар оподаткування; розміри одержуваних населенням доходів; тривалість робочого часу; масштаби безробіття; ступінь державного регулювання економіки; корумпованість офіційної влади; «непрозорість» національних систем обліку ведення бізнесу.

Однак, дію зазначених чинників слід оцінювати в сукупності, оскільки в різних країнах вони найчастіше мають різну спрямованість, а їх комбінація призводить до різних результатів. Більшість західних експертів вважають, що основною причиною розвитку тіньової діяльності є податковий пресинг і ступінь державної «зарегульованості» економіки.

Розпад Радянського Союзу в 1991 р. і подальші трансформаційні процеси похвалили науковий інтерес зарубіжних дослідників до проблем поширення тіньової економіки в Україні та інших пострадянських державах. У цей час з'являється чимало наукових публікацій, присвячених тіньовій економіці та корупції, серед яких варто відзначити роботи Дж. Томаса «Неформальна економічна діяльність» (1992) [1], В. Патрізі «Заходи прихованої зайнятості: підводні камені» (1992), Ф. Шнайдера «Вимірювання розміру й розвитку тіньової економіки. Чи можна знайти причини й подолати перешкоди?» (1994), Д. Норт «Інститути й інституційні зміни та функціонування економіки» (1997), С. Джонсона та Д. Кауфмана «Корупція державних фінансів та тіньової економіки» (1998), К. Харт «Бюрократична форма і неформальна економіка» (2006) та інші.

Серед учених, які найбільше цікавилися питаннями тіньової економіки в новоствореній молодій державі можна виділити роботи Фрідріха Шнайдера, професора економіки університету Іогана Кеплера в Лінці (Австрія). Він багато років присвятив дослідженню проблем тіньового сектору економіки, має ступінь доктора економічних наук, отриману в університеті м. Констанц в 1976 р., є автором великої кількості робіт з питань тіньової економіки, оподаткування та економіки навколишнього середовища. Самостійно та у співавторстві із К. Вільямсом та Д. Енстом Ф. Шнайдер проаналізував глибинні причини поширення тіньової економіки в пострадянських державах.

Так, причини розвитку тіньової економіки в українській державі вчені вбачали в наслідках командно-адміністративної системи, радянській спадщині, надмірній централізації та бюрократизації системи, тобто в наслідках трансформаційних процесів в українському суспільстві. За даними дослідження «Тіньові економіки: розміри, причини зростання й наслідки», проведеного в 2006 р. Ф. Шнайдером та Д. Енсті, у країнах ОЕСР обсяг тіньової економіки становить у середньому 16,8% ВВП, країнах колишнього СРСР – 35,3%, державах Центрально-Східної Європи – 21% [18].

Як стверджує Ф. Шнайдер, розпад Радянського Союзу дав поштовх новому витку тінізації, адже не було чітко розробленого законодавства, управлінський апарат перебував у процесі переформування, податкова система була розхитана, а шалені податкові ставки примушували людей приховувати свої доходи [19]. Одні з останніх досліджень, проведених Ф. Шнайдером, показують, що тіньова економіка становить середню частку 41% ВВП у країнах, які розвиваються, 38% – у країнах з перехідною економікою і 17% – у країнах Організації економічного співробітництва й розвитку [20, 81]. Однак, як наголошують Ф. Шнайдер та Д. Енсте, обсяги, причини та наслідки тіньової економіки відрізняються в різних країнах. В Україні, за даними розрахунків різних років, рівень тіньової економіки на початку нового тисячоліття коливався в межах від 38 до 45% ВВП [20, 18, 19].

Ф. Шнайдер, Д. Енсте та інші зарубіжні вчені доводять, що в Україні, як і в інших пострадянських країнах з перехідною економікою, тіньова економіка відрізняється від її аналогів у розвинених країнах не лише за обсягом, але й за якісними характеристиками. Так, у розвинених країнах тіньову економіку розглядають з точки зору порушення чинного законодавства, а в трансформаційних суспільствах її визначають не лише як девіантну поведінку суб'єктів економічної діяльності, але й як інституційну структуру суспільства, що виявляється в законодавчій, виконавчій і судовій владі у формі тіньових інституцій. Поширення й масштабність тінізації економічної діяльності в трансформаційних економіках зумовлюються відсутністю усталених норм і правил у легальній сфері економічної

діяльності, їх постійними змінами та невідповідністю вимогам часу, а також швидким пристосуванням тіньової економічної діяльності до нових умов, її здатністю до самовідтворення, певною мобільністю тощо. Це дає підстави зробити висновок, що дія економічних законів в трансформаційних суспільствах в умовах слабо інституціоналізованого ринкового середовища легальної сфери економіки є менш ефективною ніж у розвинених країнах. Щодо причин подальшого розвитку тіньових процесів в Україні, то, на думку Ф. Шнайдера та Коліна Вільямса, крім радянського минулого, головні причини поширення тіньового сектору можуть бути пов'язані з рівнем податків, регулювання, діяльності державних установ і залякуванням.

На відміну від вітчизняних дослідників проблем тіньової економіки та причин її розвитку, зарубіжні вчені чималу роль відводять вихованню законслухняності, бажанню суб'єктів господарювання приносити своїй державі користь, сплачуючи необхідні податки, тобто вихованню «бойового податкового духу». На думку Шнайдера, «податковий бойовий дух» – явище, за допомогою якого існує велика тенденція до декларування доходів та сплачування податків, однак за однієї важливої умови – якщо платники податків будуть уважати, що податкова система в цілому є справедливою і що всі інші також платять свою справедливу частку. На їх думку, вихованню податкової моралі має сприяти правильне й прозоре державне управління. І навпаки, сильна податкова мораль може сприяти формуванню справедливого та прозорого державного управління [19], хоча з цією тезою, на наш погляд, можна сперечатись. Змінити ситуацію на краще й знизити тіньову господарську діяльність можна, на думку дослідників, також за допомогою поліпшення роботи державних служб та установ, підвищення якості їх послуг. У комплексі із наслідками змін податкових ставок це може спричинити динамічний ефект.

У той же час, зростання тіньової економіки призводить до зниження державних доходів, що, у свою чергу, може викликати зниження якості і кількості наданих урядом товарів і послуг. Урешті-решт, це може спричинити збільшення податкових ставок для юридичних та фізичних осіб, оскільки уряд намагатиметься зібрати більше доходів до бюджету, що викликатиме ще сильніші стимули для зростання тіньової економіки. Отже, створюється зачароване коло: високі ставки податків призводять до збільшення тіньової економічної діяльності, яка, у свою чергу, зменшує податкові надходження і якість громадських послуг. Це спричиняє збільшення податкових ставок, які стимулюють подальше зростання тіньового сектору. Розірвати це зачароване коло можна лише за допомогою правильної державної політики [19].

Оскільки кожна окрема країна має свої особливості розвитку тіньового сектору, то й механізми впливу на його рівень мають бути, відповідно, різними. У деяких країнах особливу увагу слід зосередити на безробітних, в інших – на певних видах бізнесу із найманою працею, а в третіх, взагалі – на самозайнятих особах (неzareєстроване приватне підприємство).

Отже, систематизуючи погляди зарубіжних дослідників щодо причин активного розвитку тіньових процесів у молодій українській державі, можна зробити такі висновки. По-перше, головною причиною тінізації економічної системи України на початку її державотворення було поглиблення негативних тенденцій, успадкованих з радянського минулого. Але, якщо в радянські часи виходу «в тінь» більшою мірою сприяли не податкові тягарі, а бюрократичні та ідеологічні заборони, то в трансформаційних умовах причиною поширення тінізації економіки є недосконалість інституційного середовища, зокрема відсутність нормальних «правил гри» для підприємців унаслідок посилення корупційних відносин.

По-друге, зі здобуттям незалежності, тенденції тіньового сектору економіки України поступово почали набувати нових форм. Натомість очікуваного покращення не відбулось, виявилась протилежна тенденція стосовно поглиблення спадкових форм тіньової економіки,

які еволюціонували в ринкових умовах. Як зазначає лауреат Нобелівської премії Д. Норт, який присвятив низку праць аналізу трансформаційних економік країн пострадянського простору, економіка і фінанси країн, які прийняли формальні правила та норми гри, що були розроблені в умовах інших економічних і фінансових систем, вже спочатку були приречені на провал. Більше того, так звана «шокова терапія» і поспішна, непродумана приватизація не тільки зруйнували стару (планову) економічну систему, але й основні мотиваційні стимули розвитку, призвели до безпрецедентної корупції у всіх ешелонах влади та криміналізації суспільства. Найбільш гострі протиріччя проявились в інститутах фінансово-кредитної сфери, що викликало високі темпи інфляції і галопуюче знецінення національних валют, розбалансованість державних бюджетів та платіжних балансів, супроводжуючись крахом інвестиційних програм і високим рівнем тінізації національної економіки [21].

По-третє, на відміну від розвинених країн ринкового господарства, у країнах із перехідною економікою, якою була Україна на початку державотворення, тіньовий сектор відіграє не тільки негативну роль, але й виконує роль своєрідного амортизатора. По-перше, тіньова економіка створює додаткові робочі місця; по-друге, вона створює товари, які є доступними для споживання найбільш бідніми верствами населення через низькі ціни, що складаються внаслідок використання суб'єктами тіньової економіки легального фізичного капіталу, а також нижчої «ціни позалегалності» від «ціни, підпорядкованої закону». Це той позитив, який у нестабільних політичних, правових, економічних і соціальних умовах дозволяв виживати найбільш бідним верствам населення. Аналізуючи інституції тіньової економіки, доходимо висновку, що в трансформаційних умовах вони є більш ефективними, ніж легальні інституції, оскільки створюють більш сприятливі умови для розв'язання проблем виживання завдяки низьким трансакційним витратам. Неформальна економіка у трансформаційних суспільствах виступає як база для підприємницької діяльності, тому стає гарантією зайнятості населення й створення середнього класу в суспільстві.

Отже, проведений аналіз поглядів зарубіжних учених на проблеми тінізації економіки в цілому і України, зокрема, дозволяє зробити висновок, що це явище надзвичайно складне та неоднорідне, що воно має властивість постійно вдосконалюватись та розвиватись, пристосовуючись до нових умов існування. Після здобуття Україною незалежності першопричиною активного розвитку тіньової економіки в країні були наслідки радянської спадщини та командно-адміністративної системи, яка виявлялася в надмірній централізації та бюрократизації. Подальший розвиток нелегального сектору економіки був зумовлений трансформаційними процесами в молодій державі. Найвагомими чинниками в цей період стали: по-перше, невідповідність чинного законодавства реаліям економічного життя, по-друге, надмірна зарегульованість з боку органів державної влади та місцевого самоврядування через втручання в господарську діяльність, а також незлагодженість їх дій, що в комплексі зумовило пошук суб'єктами економічної діяльності шляхів ухилення від оподаткування та інших обов'язкових платежів.

Попри жвавий науковий інтерес до проблематики, багато питань і досі залишаються не розкритими. Це обумовлює подальші наукові пошуки в напрямку з'ясування закономірностей розвитку тіньової економіки й вироблення ефективних механізмів протидії їй.

Література

1. Thomas J. Informal Economic Activity / J. Thomas. – Michigan : The University of Michigan Press, 1992. – P. 334.
2. Николаева М. И. Теневая экономика : методы анализа и оценки (обзор работ западных экономистов) / М. И. Николаева, А. Ю. Шевляков. – М. : ЦЗМИ АН СССР, 1987. – 53 с.
3. Feige E. How big is the Irregular Economy? / E. Feige // Challenge, 1979. – Vol. 6. – № 22. – P. 5–13.
4. Gutmann P. The Subterranean Economy / P. Gutmann // Financial Analysts Journal. – 1977. – Vol. 33. № 6. – P. 26–27.
5. Tanzi V. A Second (and More Skeptical) Look at the Underground Economy in the United States / V. Tanzi (ed.) // The Underground Economy in the United States and Abroad. – Lexington, Massachusetts : Lexington Books, 1982. – P. 217.
6. Dilnot A. What Do We Know about the Black Economy? / A. Dilnot, C. Morris // Fiscal Studies. – 1981. – № 2. – P. 12–16.

7. Leeuw F. An Lidirect Nechnique for the Underground Economy / F. Leeuw // *Suw. Current Business*. – 1985. – Vol. 65. – № 4. – P. 62–69.
8. Patrizi V. Measures of Concealed Employment: Pitfalls and Insights / V. Patrizi // *Guide-Book to Statistics on the Hidden Economy : Conference of European Statisticians, United Nations*. – N. Y., 1992. – P. 118–138.
9. Предборський В. А. Детінізація економіки у контексті трансформаційних процесів. Питання теорії та методології : монографія / В. А. Предборський. – К. : Кондор, 2005. – 614 с.
10. Критика антимарксистских теорий в преподавании политической экономии / под ред. А. Д. Смирнова. – М. : Политиздат, 1981. – С. 267–272.
11. Feldbrygge F. G. M. Government and Shadow Economy in the Soviet Union/ F. G. M. Feldbrygge // *Soviet Studies*. – 1984, October. – Vol. 36. – P. 528–543.
12. Grossman G. The «Second Economy» of the USSR / G. Grossman // *Problems of Communism*. – 1977. – Vol. 26. – № 5. – P. 25–40.
13. Rumer B. The «Second» Agriculture in the USSR / B. Rumer // *Soviet studies*. – 1981, Oct. – Vol. 26. – № 4. – P. 560–572.
14. Roncek L. Private Enterprise in Soviet Political Debate / L. Roncek // *Soviet studies*. – 1988, Jan. – Vol. 40. – № 1. – P. 46–63.
15. Bergson A. Income Inequality Under Soviet Socialism / A. Bergson // *The Journal of Economic Literature*. – 1984, September. – Vol. 22. – P. 157.
16. Grossman G. Notes on the Illegal Private Economy and Corruption / G. Grossman // *Op.cit.* – P. 834–855.
17. Olson M. The Shadow Economy: Friend or Foe? / M. Olson, C. Zinnes // *World Development*. – 2002. – P. 32.
18. Schneider F. Schattenwirtschaft : Eine Frage rihtiger oder falsher Anraize / F. Schneider // *Deutschland – was nun?* – München, 2006. – S. 297–310.
19. Schneider F. The Shadow Economy : monograph [Електронний ресурс] / F. Schneider, Colin C. Williams // *The Institute of Economic Affairs*. – 2013. – 184 p. – Режим доступу: iea.org.uk
20. Schneider F. Shadow Economics: Sizes, Causes and Consequences / F. Schneider, D.H. Enste // *Journal of Economic Literature*. – 2000. – № 38. – P. 77–114.
21. Норт Д. Институты, институциональные изменения и функционирование экономики / Д. Норт; [пер. с англ. А.Н. Нестеренко; науч. ред. Б.З. Мильнера]. – М. : Фонд экономической книги «Начала», 1997. – 180 с.
22. Баранов С. О. Тіньова економіка : сутність, причини, соціально-економічні наслідки та шляхи подолання в Україні / С. О. Баранов // *Вісник НАДУ*. – 2015. – № 3. – С. 47–54.
23. Schneider F. The Shadow Economy in Europe, 2013 [Електронний ресурс] / F. Schneider, A. Kearney. – Режим доступу : https://www.atkearney.com/financial-institutions/featured-article/-/asset_publisher/8IucAqMqEhB/content/the-shadow-economy-in-europe-2013/10192.

References

1. Thomas, J. (1992). *Informal economic activity*. Michigan : The University of Michigan Press.
2. Nikolayeva, M.I. (1987). *Shadow economy: methods of analysis and evaluation (overview of foreign economists' works)*. Moscow: CZMI AN USSR (in Rus.)
3. Feige, E. (1979). How big is the irregular economy? *Challenge*, 6(22), 5–13.
4. Gutmann, P. (1977). The subterranean economy. *Finantional Analysts Journal*, 33(6), 26–27.
5. Tanzi, V. (1982). A second (and more skeptical) look at the underground economy in the United States. In V. Tanzi (Ed.), *The Underground Economy in the United States and Abroad* (p. 217). Lexington, Massachusetts : Lexington Books.
6. Dilnot, A., & Morris, C. (1981). What do we know about the black economy? *Fiscal Studies*, 2, 12–16.
7. Leeuw, F. (1985). An Lidirect Nechnique for the underground economy. *Suw. Current Business*, 65(4), 62–69.
8. Patrizi, V. (1992). Measures of concealed employment: pitfalls and insights. [Conference of European statisticians, United Nations]. *Guide-Book to Statistics on the Hidden Economy*. New York.
9. Predborsky, V.A. (2005). *Exposure of economy in the context of transformation processes. Theory and methodology issues*. Kyiv: Kondor (in Ukr.)
10. Smirnov, A. (Ed.). (1981). *Criticism of antimarxist theories in teaching political economy*. Moscow: Politizdat.
11. Feldbrygge, F. G. M. (1984, Oct.). Government and shadow economy in the Soviet Union. *Soviet Studies*, 36, 528ж543.
12. Grossman, G. (1977). The «second economy» of the USSR. *Problems of Communism*, 26(5), 25–40.
13. Rumer, B. (1981, Oct.). The «second» agriculture in the USSR. *Soviet Studies*, 26(4), 560–572.
14. Roncek, L. (1988, Jan.). Private enterprise in Soviet political debate. *Soviet studies*, 40(1), 46–63.

15. Bergson, A. (1984, Sept.). Income inequality under Soviet Socialism. *The Journal of Economic Literature*, 22, 157.
16. Grossman, G. (1979). Notes on the illegal private economy and corruption. *Op.cit.*, 834–855.
17. Olson M., & Zinnes C. (2002) The shadow economy: Friend or foe? *World Development*, 32,
18. Schneider, F. (2006). Schattenwirtschaft : Eine Frage richtiger oder falsher Anraize. Deutschland – was nun?, 297ж310 (in Ger.)
19. Schneider, F., & Williams, C.C. (2013). *The shadow economy*. Retrieved from: iea.org.uk
20. Schneider, F., & Enste, D.H. (2000). Shadow economics: sizes, causes and consequences. *Journal of Economic Literature*, 38, 77–114.
21. Nort, D. (1997). *Institutes, institutional changes, and functioning of the economy*. Moscow: Fond ekonomicheskoy knigi “Nachala” (in Rus.).
22. Baranov, S.O. (2015). Shadow economy: essence, causes, social and economic consequences, and solutions in Ukraine. *Vismyk NADU (Bulletin of NASU)*, 3, 47–54.
23. Schneider, F., & Kearney, A. (2013). *The shadow economy in Europe*. Retrieved from https://www.atkearney.com/financial-institutions/featured-article/-/asset_publisher/8IucAqMqEhB/content/the-shadow-economy-in-europe-2013/10192.

Neklyudov Y. REVIEW OF FOREIGN HISTORIOGRAPHY CONCERNING THE PROBLEMS OF THE SHADOW ECONOMY EXPANSION IN UKRAINE

Abstract.

The article analyzes foreign researchers' views on the problems of shadow sector expansion in the Ukrainian economy as well as in the world economy on the whole. A wide conceptual framework of the phenomenon has been analyzed, the concept of shadow economy has been specified, and the key components of this economy have been distinguished. It has been found out that the main reason for superfast rates at which the economic system of the young Ukrainian state became shadow was the intensification of negative tendencies inherited from the Soviet past and developed under market conditions. The most important factors in that period were as follows: the discrepancy between the current legislature and realities of the economic life, excessive control of the state government and local self-government realized through their intrusion into the economic activity. There were also serious conflicts and problems in financial and credit institutions, which resulted in high inflation rates, national currency devaluation, misbalance of state budget and payments that were additional impulses making the national economy even more shadow. Along with negative outcomes, some positive consequences of the shadow Ukrainian economy in that period have been found out. It has been proved that the shadow economy played a role of a certain shock absorber which in the period of transformation processes created additional jobs and encouraged the availability of new goods at low prices. It was that positive factor which encouraged the emergence of the middle class and helped the poorest strata of the society to survive under unstable political, legal, economic, and social conditions.

Keywords: administrative system, shadow economy, the exposure of black economy, informal economy, fictitious economy, centralization, transformation processes.

Одержано редакцією 10.02.2017
Прийнято до публікації 02.05.2017